

MATNING MAZMUNYI STRUKTURASI TO'G'RSIDA

Jonridova Sanobar Sherali qizi¹, M.Gaziyeva²

¹FarDU Lingvistika (O'zbek tili) yo'nalishi 2-bosqich magistranti,²
ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.5759479>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20- Noyabr 2021

Ma'qullandi: 25- Noyabr 2021

Chop etildi: 30 - Noyabr 2021

KALIT SO'ZLAR

implikatura, implikasiya, presuppozitsiya, yashirin ma'no, pragmatik ma'no.

ANNOTATSIYA

Maqolada pragmatika, pragmatik ma'no, presuppozitsiya kabi terminlarning lingvistik tabiati haqida hamda ushbu ma'nolarning publisistik matndagi talqinlari xususida fikr yuritilgan.

Til kishilarning bir-birlari bilan muomalada bo'lishi uchun yordam beradigan eng muhim aloqa quroli. Insonlar til vositasida o'z fikrlarini, his-tuyg'ularini ifodalaydi. Til nafaqat fikrni ifodalash balki, ijtimoiy ongda fikrlarni shakllantirish va mustahkamlash vositasi ham hisoblanadi. Inson tilining eng sirli xususiyatlaridan biri uning yopiqligi deb hisoblash mumkin, ya'ni yashirin ifodalanmagan ma'lumotlarni yetkazish uchun xizmat qiladigan obyektidir. Ushbu nutq jarayonidagi yashirin mazmun ko'rinishlarini tadqiq etish bilan pragmatika shug'ullanadi.

Ilmiy adabiyotlarda fandagi ilmiy paradigmlar xususida quyidagicha qarashlarni kuzatish mumkin: "...bugun tilshunoslik fanida paradigmlar miqdori haqida turli fikrlar mavjud bo'lsa-da,

asosan, uch paradigmani farqlash a'nana tusini olgan, ya'ni, 1) qiyosiy tarixiy, 2) sistem-struktur va 3) antroposentrik paradigmlar"¹. Pragmatika fani ham aynan antroposentrik paradigma asosida ish ko'rish bilan boshqa fanlardan ajralib turadi. "Tilshunoslikda pragmatikaning yangi tadqiqot obyekti sifatida yuzaga kelishi qator nazariyalar bilan bog'liqdir. Xususan, CH,S.Pirsning semiotika haqidagi g'oyalari, J.P.Ostin, J.P.Serl, va Z.Vendlerning 1960-1970-yillardagi mantiqiy-falsafiy qarashlari asosida yuzaga kelgan nutqiy aktlar nazariyalari, P.Graysning ma'noning pragmatik tahlili va L.Linskiy, J.P.Serl, P.F.Strosnolarning

¹ Hakimov A., Gaziyeva M. "Pragmalingvistika asoslari" Farg'ona-2020,10-bet.

referensiya nazariyalari pragmatikaning shakllanishiga asos bo'ldi"². O'zbek tilshunosligida esa til birliklarining pragmatik xususiyatlarini o'rganish o'tgan asrning 80-yillaridan boshlangan. Tilshunos olim N.Mahmudov, A.Nurmonov, M.Hakimov, D.Lutfullayeva, Sh.Safarov, U.Rahimov, Z.Burxonovlarning tadqiqotlari bunga yaqqol misol bo'ladi. Nutqiy ifodaning yashirin mazmunini ifodalaydigan implikatura birliklari: presuppozitsiya, tagma'no, kinoya, pragmatik to'siq. Lingvistikaga oid nazariy adabiyotlarda implikatura birliklari to'g'risida juda ko'plab amaliy va nazariy ma'lumotlar berilgan. Tildagi implisitlik muammosi, uning nutq ishtirokchilari orasidagi pragmatik ahamiyatini tadqiq etish hozirgi pragmalingsvistika bilan shug'ullanayotgan tadqiqotchilar uchun juda ham qiziqarli muammolardan biridir.

Implikatura gapning ma'nosi aniq bo'lsada, lekin uni to'ldirib, qo'shimcha ma'no beruvchi gaplar hosil qilishni talab qiladi. Bu gaplar aytilmaydi, balki ularning ma'nosi kommunikantlar tomonidan tabiiy ravishda tan olinadi. Tinglovchi tomonidan so'zlovchi nazarda tutganidek, idrok etilgan xulosalar yig'indisi tushuniladi. Ilmiy adabiyotlarda implikasiya atamasiga ifodalanmagan ma'no, xulosa, bir necha axborot o'rtasidagi ifodalanmagan mantiqiy-semantik munosabat sifatida turlicha talqin beriladi. "Implikasiya bu gapning presuppozitsiyalarini, uning so'zma-so'z ma'nosini, aloqa shartlarini o'zaro bog'lash va ular asosida implikasiyani keltirib chiqarishning aqliy

operatsiyasi hisoblanadi"³. Yashirin ma'noni o'rganish ikki qarama-qarshi yo'nalishda amalga oshirildi. Bir tomondan matn lingvistikasi doirasida, ya'ni matn semantikasidan kelib chiqib, ikkinchi tomondan leksik birliklar semantikasidagi yashirin elementlar ko'rib chiqildi. V.I.Moroz aqliy harakatni aysbergga taqqoslab, eksplitsit ifodani "sirt"qismiga, implitsit ifodani esa "suv osti" deb ataydi.⁴ Yopiq qismi aniq mavjud, lekin u sirtida emas, balki til tubida quyi, yashirin tarkib qatlam sifatida aks etadi.

So'zlovchi va tinglovchi uchun muloqotni tushunarli bo'lishida presuppozitsiya yordamga keladi. Presuppozitsiya pragmatikaning xususiy masalalaridan biri bo'lib, til birligining "ichki imkoniyatlari"ni namoyish etadigan hodisa hisoblanadi. Presuppozitsiyada ixcham shakl orqali, ko'plab ma'lumotlar aks etadi. Bu haqidagi dastlabki qarashlar nemis mantiqshunosi Frege g'oylari bilan bog'liq. Uning ta'kidlashicha, "presuppozitsiya hukmning tabiiy asosidir"⁵. Ya'ni matnda ma'no aniq ifodalanmaydi, shuningdek matnning semantik tarkibidagi shu ma'noga olib keladigan munosabatlar tushuniladi va qabul qiluvchilar ongida semantik majmua hosil bo'lishining aynan natijasi sifatida tushuniladi. Presuppozitsiya obyektiv va tematikdir. U yangi ma'lumotlarni o'z ichiga olmaydi, og'zaki ifodani talab

² Hakimov A., Gaziyeva M. Pragmalingsvistika asoslari. – Farg'ona, 2020, 24-bet.

³ Чернов Г.В. Имплицитность текста, смысловой вывод и перевод // Сб. научн. тр. МГПИИЯ им. М.Тореза, вып. 278. - М., 1986.

⁴ Багдасарян В.Х. Проблема имплицитного. – Ереван изд-во АН Арм ССР, 1983.

⁵ Nurmonov A. Tanlangan asarlar. 1jild. – Toshkent: Akademnashr, 2012, 391-bet.

qilmaydigan axborotni yaratish uchun semantik asosdir. Presuppozitsiya, implikatura ham yashirin ma'no ifodalovchi hodisalar bo'lsa-da, Sh.Safarov ularning ifodalanishi, anglanishiga ko'ra bir-biridan farq qilishini alohida ta'kidlab o'tadi. "Implikatura doimiy bo'lmagan, matnda tez o'zgarib turadigan, hatto yo'qolishi mumkin bo'lgan ma'no, presuppozitsiya esa matnda yo'qolmaydigan, doimiylik xususiyatiga ega bo'lgan mazmuniy hodisadir"⁶. Implikatsiya har doim matn va aloqa vaziyatiga ko'proq indekslanadi. Presuppozitsiya kontekstdan mustaqil va matndan tashqari ma'lumotdir.

Implikatura birliklari publisistik uslubdagi matnlarni tahlil qilishda alohida o'rin tutadi. Chunki ular ma'lum ma'noni yetkazish va faqat tor guruh a'zolari tomonidan tan olinishi mumkin bo'lgan maxsus xabarlarini uzatish imkonini beradi. Masalan, "Buyuk qalb sohibi" ⁷jumlasidagi axborot kontekst bilan bog'liq. Tadbir Erkin Vohidovga bag'ishlanganligi tog'risidagi axborot ishtirokchilar uchun kontekstdan ma'lum. Oldingi jumladagi gap tadbir haqida boradi, shuning uchun yuqoridagi gap buyuk qalb sohibi Erkin Vohidov ekanligi, uning 85- yilligiga bag'ishlangan tadbir tashkil etilganligi kabi presuppozitsiyaga ega. "Kishilarning o'zi qurshab turgan olam va til haqidagi universal bilimlari va ko'nikmalari natijasida ayrim so'zlarning leksik ma'nolarida ham presuppozitsiyaga yo'l ochadi"⁸. Misol uchun, "Tadbirkorlar murojaatlari nazoratda"⁹ nomli maqolada

tadbirkorlar murojaatlarini ko'rib chiqish qabulxonasi tomonidan sayyor qabullar o'tkazilishi haqidagi presuppozitsiya mavjud. "Nazorat"da so'zining leksik ma'nosi va inson tezaursi, bilish ko'nikmalari so'zlovchilar uchun presuppozitsiyaga yo'l ochadi. Xulosa sifatida qaraladigan bo'lsa, presuppozitsiyada hali ifodalanmagan ma'no bo'lsa-da, uning noaniqligini olib tashlaydigan bir nechta gaplarni hosil qilishni talab qiladi. Bu gaplar aytilmasa ham kommunikantlar ongida hukm shaklida paydo bo'ladi. Shuni esda tutish kerakki, implitsit ma'lumotlar matn mazmunining muhim semantik qismi hisoblanadi.

⁶ Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent, 2008, 133-bet.

⁷ Davr ovozi. - 2021, 10-soni. 4-bet.

⁸ Nurmonov A. Tanlangan asarlar. 1-jild. 393-bet.

⁹ Davr ovozi. 2021, 10-soni. 4-bet.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Чернов Г.В. Имплицитность текста, смысловой вывод и перевод\\ Сб. научн. тр. МГПИИЯ им. М.Тореза, вып. 278. - М., 1986.
2. Багдасарян ВХ Проблема имплицитного Ереван изд-во АН Арм ССР1983.
3. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. 1jild. 2012.
4. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent, 2008.
5. Hakimov M., Gaziyeva M. Pragmalingvistika asoslari. – Farg’ona, 2020.
6. Davr ovozi. 2021, 10-soni.